

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2020, 4 (2): 240-262

Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı

The Idea of Lands Provided in Hasidic Judaism: Anti-Israel

Prof. Dr. Canan SEYFELİ

Dicle Üniversitesi, Dinler Tarihi

Dicle University, Department of History of Religions

cseyfeli@yahoo.com Orcid ID: 0000-0002-3379-2812

Hüseyin AKDEMİR

Dicle Üniversitesi, Dinler Tarihi Doktora Öğrencisi

Dicle University, History of Religions PhD Student

hsynakfe@hotmail.com Orcid ID: 0000-0002-4895-2524

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 08.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 18.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 18.12.2020
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Seyfeli, Canan, Akdemir, Hüseyi. "Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 4 / 2 (Aralık 2020): 240-262.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı

Öz

Çalışmanın konusu Hasidik Yahudiliğin vaat edilmiş topraklar fikri ve bu fikrin oluşturduğu İsrail karşıtlığıdır. Vaat edilmiş topraklar fikri seçilmişlik, ahitleşme ve tek Kutsal Mabet ile bütündür. Bunları birleştiren ise Mesih beklentisidir. Yahudiler vaat edilmiş topraklarda Süleyman'ın mabedi Tanah'da belirtildiği şekilde inşa ettiğinde zirveyi yaşamışlardır. Ancak, Beytül Makdis'in ve Kudüs'ün iki defa tahribi Yahudileri bu topraklardan uzak yaşamaya mecbur bırakmıştır. Diaspora, Tanrı'nın seçtiği ve ahitleşerek vaat ettiği kutsal topraklarda tek mabet etrafında şekillenen bir hayattan mahrum kalma ve özlem demektir. Özlemin Mesih'in gelişiyle sona ereceğine inanç ise geleneksel kabuldür. Ancak Mesih gelmeyince Fransız İhtilali'nden sonra yükselen milliyetçilik akımı ve antisemitik olaylar Yahudileri Siyonizmi kurmaya itmiştir. Siyonizm sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda verdiği mücadelelerle 1948'de İsrail'i kurmuştur. Ancak insan eliyle kurulduğu için geleneksel Yahudilik tarafından meşru görülmemiştir. Hasidik Yahudilik ise Siyonizmi ve İsrail'i doğal olmamakla ve Mesih'in gelişini geciktirmekle suçlamış ve seküler yaşam biçimini reddetmiştir. İsrail karşıtlığını fiili şekilde sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Hasidiler, İsrail Karşıtlığı, Mesih, Vaat Edilmiş Topraklar, Kutsal Mabet.

The Idea of Lands Provided in Hasidic Judaism: Anti-Israel

Abstract

The subject of the study is Hasidic Judaism's idea of the promised land and the anti-Israelism that this idea creates. The idea of the promised land is complete with the chosen nation, covenant, and the Holy House (Beit HaMikdash). Messiah anticipation gathers them under one roof. The Jews experienced the summit in the promised land when Solomon built the temple as stated in Tanah. However, the destruction of Beit HaMikdash and Jerusalem twice forced the Jews to live away from these lands. Diaspora means staying away from and longing for a life shaped around a single temple in the holy lands chosen and promised by God. The belief that longing will end with the coming of Messiah is traditional acceptance. However, when the Messiah did not arrive, the nationalism movement that rose after the French Revolution and antisemitic events pushed the Jews to establish Zionism. Zionism established Israel in 1948 with its struggles in social, political, economic and military fields. However, because it was established by man, it was not considered legitimate by traditional Judaism. Hasidic Judaism accused Zionism and Israel of being unnatural and delaying the coming of the Messiah and rejected the secular way of life. It is de facto maintaining its anti-Israel.

Keywords: Judaism, Hasidis, Anti-Israel, Messiah, Promised Lands, the Holy House.

Giriş

Çalışmanın konusu Hasidik Yahudilikte vaat edilmiş topraklar fikrinin doğurduğu İsrail karşıtlığıdır. İsrail, Siyonist Yahudilerin 19. yüzyılın ikinci 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya koydukları özel çabalarıyla vaat edilmiş topraklarda kurulmuş siyasi ve dini devlettir. Hem bu devletin Yahudiler nezdindeki anlamı hem de Hasidik Yahudilerin bu devlete karşıtlığı Yahudi sürgünleri sonrasında birer inanç haline gelen dört unsurdan kaynaklanmaktadır. Bunlar seçilmişlik, ahitleşme, vaat edilmiş topraklar ve Kutsal Mabet'tir. Bu dört unsur fiili alana çekildiğinde Mesih fikriyle birbirlerine bağlanmaktadır. Mesih beklentisine göre özlem duyulan vaat edilmiş topraklarda Mesih krallığını kuracak ve tek mabedi tekrar inşa edecek ve Tanrı'nın seçilmiş halkı Tanrı'yla ahitleşme gereğince orada yaşayacak. Hasidik Yahudilik bu geleneksel kabulleri taşısa da siyasi hareket Siyonizmin kurduğu İsrail devletini, yarı Tanrı'nın krallığını, doğal yollarla kurulmadığı gerekçesiyle kabul etmez, bu nedenle bir İsrail karşıtlığı geliştirmiştir. Çalışmanın temel amacı Hasidik Yahudiliğin İsrail karşıtlığının ardında yatan sebepleri ortaya koymaktır. Ancak, bunun için önce genel Yahudilikte vaat edilmiş topraklar fikri ve bu topraklarda İsrail devletinin kuruluşu konusu işlenmiştir. Ardından Hasidik Yahudiliğin vaat edilmiş topraklar fikri, özellikle Siyonist Yahudilikten ayrılan yönleriyle ele alınmıştır.

Çalışmada fundamentalist hareket Hasidizmin İsrail karşıtlığının temelinde 1948 yılında kurulan İsrail devletinin Tanrısal vaade uygun olmadığı fikrinin yattığı görülmüştür. Çünkü Mesih gelecek ve vaat edilmiş topraklarda Tanrı'nın Krallığı'nı kuracak, kutsal mabet tekrar inşa edilecek ve cennet anlamı taşıyan bu krallıkta Yahudiler yaşayacak şeklinde ifade edilen inanç Siyonistler tarafından doğal olmayan bir şekilde işletilmiştir. Aslında Mesih gelmeden bir devlet kurulmuştur. Dolayısıyla bu inançlara göre meşruluğu tartışmalı bir kutsal Tanrı Devleti, yani İsrail vardır ortada. Bu durum geleneksel kabulleri sürdüren Ortodoks ve özellikle Ultra-Ortodoks Yahudi hareketlerinde, bu arada Hasidizmde Siyonizme ve İsrail'e karşı tepkili bir duruş geliştirmiştir. Hasidiler, İsrail'de yaşayanlar da dahil olmak üzere, Mesih'in gelişini geciktirdiklerine inandıkları Siyonist İsrail'e tepkisini savaş açarak ortaya koymasa da İsrail karşıtlığını Yahudi geleneğinin önemli argümanları üzerine yerleştirmiştir. Ortaçağ Yahudi inanç ilkeleri arasında yer alan "Tanrı Mesih'i gönderecektir. Geç kalsa dahi beklerim." sözü bunların en önemlileri arasındadır. Hasidiler Yahudi devletinin ancak Davut soyundan gelecek Mesih tarafından kurulabileceğini ve Siyonizmin doğal olmayan hedefinin Tanrısal vaade ters düşeceğini belirtmişlerdir. Onlar, seküler

politikalar güden İsrail yönetimlerini dini inancı zayıflatmak ve halkı dinsizleştirmekle suçlamışlardır.

Asıl olarak Tanah kutsal metnine dayanan dört temel özellik sürgünler sonrasında Yahudi diasporasında vaat edilmiş topraklara özlemle gelişerek inanç haline gelmiştir. Bu özelliklerden ilki seçilmişliktir. Kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş Tanrı halkı olarak gören Yahudiler Tanrı'yla ahitleştiklerine inanmışlardır. Tanah'ta bu ahitleşmenin İbrahim'le, Yakup'la, Musa'yla vd. ile yapıldığına dair işaretler yer alır. Yine sınırları döneme göre farklılık arzeden ve Musa'dan sonra yerleşilen vaat edilmiş topraklar ve Kudüs'te kurulan Beytü'l Makdis yeryüzünün en kutsal yeri kabul edilmiştir. Diaspora bunlardan uzak yaşamak anlamına gelir. Bunlar aslında geçmişte, mesela Davut ve Süleyman dönemlerinde, sahip olunan ancak sürgünlerle kısmen kaybedilen özelliklerdir. Bunların tekrar oluşturulabilmesi ise Mesih'in gelişine bağlıdır.¹

Yahudilikte Mesih beklentisi sürgünlerden sonra açık hale gelmiştir. Bu doğrultuda Kudüs'ün M.Ö. 587'de tahribi ve Babil sürgünü önemlidir. Ancak çok geçmeden Ezra ve Nehemya liderliğinde toparlanan ve yenilenen Yahudilerin ikinci büyük sürgünleri M.S. 70 yılında olmuştur. Mabedin bu ikinci yıkılışından sonra oluşan Yahudi diasporasında Mesih'in geleceği ve vaat edilmiş topraklarda Tanrı krallığının tekrar kurulacağı özlemi belirlemiştir. Geleneksel Yahudi düşüncesinde diasporada çekilen sıkıntıların beklenen Mesih'in gelmesinin yakın olduğuna işaret kabul edilmiştir. Ancak, Mesih'in gelmesinin gecikmesi ve yaşanan antisemitik olaylar yanında Fransız İhtilali'nin de başlattığı milliyetçilik hareketleri Avrupa'daki Yahudileri İsrail egemen devletini kurmaya teşvik etmiştir. Bunun için kurulan Siyonizm Theodor Herzl tarafından sistematize edilmiştir.

Hasidizm fikrî olarak Helenleştirme politikalarına karşı çıkılan M.Ö. II. yüzyıla dayanmaktadır. Organize bir hareket olarak ortaya çıkışı ise XVIII. yüzyılda Polonya'da dini, ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunlar yaşanan süreçte gerçekleşirken Baal Shem Tov (İsrail ben Eliezer) tarafından kurulmuştur. Buradan Batı Avrupa'ya, Filistin'e ve hareketin merkezine dönüşen ABD'ye taşınmıştır. Hasidizm Tanrı'nın vaat ettiği topraklarda yaşama özlemini her dönem hissetmiş olsa da Mesih öncesi toplu göç hareketine ve Mesih dışındaki bir aksiyonla bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkmıştır. Siyonizmin kurduğu İsrail'de yaşam sürdürenleri olsa da Hasidik hareket İsrail'i tanımayı reddetmeye devam etmektedir. Burada yüksek doğum oranının sahip bir topluluk olarak din temelli kendi eğitim sistemlerine sahip ve zorunlu askerlik görevinden muaf yaşam sürmektedirler.

¹ Türkiye'de, Yahudilerin genel özelliklerini toplu halde ve ilk defa dile getirerek konuya bütüncül bakış için ışık tutan Baki Adam'dır. Bkz. Baki Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 63-65.

Hasidik Yahudiliğin İsrail karşıtlığı modern dönem öncesi var olan inanç ve kabullere göre oluşmuştur. Bu, Mesih beklentisi ve Mesih'in gelişiyle ortaya koyacağına inanılan faaliyetlerine odaklanan vaat edilmiş topraklar fikriyle alakalıdır. Bu hususlar dikkate alınarak çalışma sırasıyla "Yahudilikte Vaat edilmiş topraklar Fikri ve İsrail'in Kuruluşu", "Hasidik Yahudilik ve Vaat Edilmiş Topraklar Fikri" ve "Hasidik Yahudilikte İsrail Karşıtlığı" başlıkları altında işlenmiştir.

I. Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri ve İsrail'in Kuruluşu

Tanrı ile yapılan ahitleşme Yahudi inancının belirgin özelliklerinden ve seçilmişlik işaretlerindedir. Tanrı Yahve ile İsrailoğullarının atası İbrahim arasında gerçekleşen ahitte Tanrı Yahve "Benim yolumda yürü, kusursuz ol. Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu alabildiğine çoğaltacağım." "Seninle yaptığım antlaşma şudur": "Birçok ulusun babası olacaksın. Seni çok verimli kılacağım. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım."² sözlerinde "onların Tanrısı olacağım" ifadesi Yahudilerin Tanrısı olma ve onların Tanrı'nın halkı olması seçilmişliğe işaret ederken sözleşme ve ahitleşme anlamı da içermektedir. Aynı sözlerde vaat edilmiş toprakların Tanrı tarafından verilmesi ahitleşmenin bir tarafını, yani Tanrı'nın vaadini ifade etmektedir.

Kenan yurdunun vaat edilmesinin karşılığı "Benim yolumda yürü, kusursuz ol" sözünde açığa çıkmaktadır. Bunun başka bir ifadesi Tanrı'nın Yahudilere Baba, Yahudilerin Tanrı'ya oğul olması³ sözünde yer alır. Ancak, İsrailoğulları tarihinde Tanrı'nın yolundan uzaklaşmalar, yani ahde vefasızlıkların örneği çok olduğu gibi yeniden ahitleşme ifadeleri de çoktur. Bu, vaat edilmiş toprakların her daim seçilmişliğin ve ahitleşmenin mükafatı, oradan uzakta kalmak da cezası olarak kabul edilmesinde açığa çıkmıştır.

İbrahim ile yapılan ahit sonradan İshak, Yakup ve Musa ile de yapılmıştır. Tanrı'nın bu müjdesi sonrasında İbrahim günümüzde Batı Şeria Bölgesi'nde bulunan Hebron bölgesine göç etmiş ve ömrünün sonuna kadar Hebron'da yaşamış ve burada gömülmüştür.⁴ İbrahim'in oğlu İshak'ta vaat edilen bu bölgede yaşamaya devam etmiş ancak varlıklı olmaya başlayınca Filist Kralı

² Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yar.17:2-8.

³ Kutsal Kitap, 2Sa.7:11-14.

⁴ Paul Johnson - Filiz Orman, *Yahudi tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2000), 15.

Avimelek onun Hebron'dan ayrılmasını istemiştir. İshak, vaat edilmiş toprak sınırlarındaki Gerar vadisine göç etmek zorunda kalmıştır.⁵ İshak'tan sonra oğlu Yakup da bu topraklarda yaşama geleneğini sürdürmüştür. Ancak Yakup ve ailesi bölgenin olumsuz iklim koşullarından dolayı Mısır'a göç etmiştir. Bu göç İsrailoğullarının tamamını kapsamamış, vaat edilen bölgede İsrailoğullarının bir kısmı kalmıştır.⁶

İsrailoğullarının Kenan yurduna tekrar dönmesi uzun yıllar almıştır. Çünkü Mısır'da ekonomik alanda etkili olmaları dönemin firavunu tarafından hazmedilmemiş ve köle haline getirilmişlerdir. Bu durum M.Ö. 1200 yıllarına kadar devam etmiş, yaklaşık 400 yıl boyunca İsrailoğulları köle durumunda kalmıştır. İsrailoğullarının vaat edilen topraklara dönmesi Musa'nın halkını Mısır'dan çıkarmasıyla başlamıştır. Ancak Musa hayattayken vaat edilen Kenan bölgesine girilememiştir. Bu, Musa'dan sonra Yeşu döneminde kısmen mümkün olmuştur.⁷ Kutsal Kitap'ta belirtilen vaat edilen topraklara tam hakimiyet Davut'un İsrailoğullarının on iki kabilesini tek merkezde toplayarak ilk bağımsız Yahudi devleti olan Büyük İsrail Krallığı'nı kurduğunda gerçekleşebilmiştir. Bu dönem M.Ö. 1000'li yıllara denk gelmektedir. Ancak Davut'un sağlamış olduğu güçlü hakimiyet oğlu Süleyman döneminde sürdürülememiştir. Bununla birlikte Süleyman Mabedi diye de adlandırılan ve vaat edilmiş topraklarda yaşamının ana figürü olan Beytü'l Makdis onun tarafından inşa edilmiştir. Bölgede özellikle hac ve kurban ritüelleri için merkez olan bu tek mabedin Yahudi yaşamında çok önemli bir yeri olmuştur. Yeryüzünün en kutsal yeri ve göklere, yani Tanrı'ya açılan kapı ve Tanrı'nın indiği yer olma özelliğiyle merkez simgeçiliğinde kutsal bir mekandır. Öyle ki Yahudilikte bu merkezin tanrısal alemdeki karşılığı Tanrı'nın "semavi mabed" olarak kabul edilmesi söz konusudur.⁸ Beytü'l Makdis hac ve kurbanların merkezi, icra edilen makamı ve tüm Yahudilerin tek ziyaret mekanı olmuştur. Bu yüzden diasporada en büyük eksiklik ve özlem bu kutsal mabede yönelik olmuştur. Ayrıca Yahudilikte mabedin yeniden inşası vaat edilmiş topraklarda yaşamın ikmal olması anlamına gelmektedir. Ancak Tanah'a göre, mabet ayakta dahi mabede karşı olumsuz ve Tanrı'ya karşı günahkar olanlar olmuş veya böyle dönemler yaşanmıştır. Bu günahkar yaşama karşılık Yahudilerin başlarına gelen olumsuzluklar da Tanrı'nın bir cezası olarak kabul edilmiştir.

⁵ Yar.26:17.

⁶ Johnson - Orman, *Yahudi tarihi*, 317.

⁷ Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (01 Mart 2012), 38.

⁸ Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilikte Tanrının Yeri (Semâvî Mâbed)* (İstanbul: İsalet, 2011), 159-160.

Süleyman'dan sonra krallık kuzeyde İsrail Krallığı ve güneyde Yehuda Krallığı şeklinde ikiye bölünmüştür.⁹ İkiye ayrılan Büyük İsrail krallığı güç kaybetmiş, ilk olarak İsrail Krallığı Asurluların saldırısıyla yok edilmiş ve Yahudi halkı sürgüne yollanmıştır. Varlığını İsrail krallığından bir buçuk asır daha fazla sürdüren Kudüs merkezli Yehuda Krallığı da aynı kaderi yaşayarak, Babilliler tarafından M.Ö. 587-586 yıllarında saldırıya uğramıştır. Yahudi tarihinde önemli olan Süleyman Mabedi tahrip edilmiş, halk sürgüne gönderilmiştir.¹⁰

İsrailoğullarının Tanrı'nın vaadi Kenan yurdundan uzak kalmaları Perslerin Babillileri yenmesiyle son bulmuştur. Persler Yahudilerin Ezra önderliğinde vaat edilen topraklar içerisinde yer alan Galile, eski Ürdün ve kıyı şeridinde yerleşip Süleyman Mabedi'ni onarmalarını sağlamışlardır. Böylece İsrailoğulları Tanrı'nın vaadi olan topraklarda yeniden teşkilatlanmışlardır.¹¹

Pers idaresi altında yaşam süren Yahudiler Makedonyalı Büyük İskender'in 332 yılında Persleri yenmesiyle Grek yönetiminde kalmışlardır. Ancak Büyük İskender'in ölmesi ve krallığın bölünmesiyle Yahudiler önce Plotemi hâkimiyetinde, daha sonra Selevkilerin egemenliğinde kalmışlardır. Ancak Selevkilerin Helenleştirme politikalarına Hasidik Yahudiler karşı çıkarak isyan başlatmış, sonucunda Haşmonayim Krallığını kurmuşlardır.¹² Bir asırdan fazla yarı bağımsız durumda varlığını sürdüren Haşmonayim Krallığı baskıcı yönetim ve bölgenin Roma hakimiyetine geçmesi ile M.Ö. 37 yılında Roma tarafından yıkılmıştır.¹³

Roma hakimiyeti altında varlığını sürdürmeye başlayan Yahudilerin Kral Herod'un ılımlı davranışlarına rağmen Roma'ya karşı tavırları değişmemiş ve Kral Herod'un ölmesiyle yönetim tarafından kendilerine baskılar artmıştır. Yahudiler bu baskılar karşısında isyan hareketi başlatmıştır. Ancak Roma idaresi bunu şiddetle bastırılmış ve Yahudi hayatında çok önemli olan Süleyman Mabedi'ni -Batı Duvarı dışında- yıkmıştır. Bundan sonra Yahudilerin toprakları Roma idaresinde kalmıştır. Romalı askerlerin varlığı ve ekonomik çöküş ortamında Yahudiler Mesih beklentisi içerisinde iken Bar Kohba'yı Mesih olarak kabul etmişler ve onun liderliğinde Roma'ya karşı başlattıkları son isyan (132-135) kısa süreli başarılı olsa da Roma'nın üstün gücü karşısında hüsrana uğramıştır. İsyân sonucunda Yahudiler sürgün edilmiş, bölgenin Yehuda adı

⁹ Jean Bottero vd., *İnancın En Güzel Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2019), 32.

¹⁰ Şeyma Ay, "İsrail ve Yehuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri", *History Studies* 3/1 (2011), 9.

¹¹ Johnson - Orman, *Yahudi tarihi*, 95.

¹² Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 6. Bs (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 49-50.

¹³ Tolga Savaş Altınel, "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/52 (15 Haziran 2017): 117.

Filistin olarak değiştirilmiştir.¹⁴ Yahudiler İsrail devletine kadar siyasi bir erk oluşturamamışlardır. Bu, aynı zamanda vaat edilmiş topraklardan uzak yüzyıllar ve diaspora yaşamı anlamına gelmektedir.

Az sayıda Filistin'deki ve farklı coğrafyalardaki Yahudiler kendi egemenliklerini kuramamış ve bazı dönemler baskı, bazı dönemler ise refah içinde yaşamışlardır. Ancak bir Yahudi devletinin kurulmasının gerekliliğinin seslendirilmesini Fransız İhtilalinin getirdiği milliyetçilik akımı, Doğu Avrupa ve Çarlık Rusyası'nda başlayan antisemitik olaylar ateşlemiştir.¹⁵ Batı Avrupa'da Yahudilere tanınan hakların aksine Çarlık Rusyası'nda baskılar artmıştır. Rus Çarı II. Aleksandr'ın 1881'de öldürülmesi antisemitizmi ateşlemiş ve Yahudiler Rusya ve Polonya'dan Batı Avrupa ve ABD'ye, bu arada 3000 kadar Yahudi Filistin'e göç etmişlerdir. Filistin'e yapılan bu göç ve sonucunda kurulan Hovevei Siyon (Siyon Severler) topluluğu bölgede Yahudi nüfusunu artırma ve Arapların elindeki toprakları ele geçirme adına göçü teşvik etmiştir. Böylece politik hareket Siyonizmin temeli atılmış ve kurmak istenilen Yahudi devleti İsrail'e, yani Tanrı krallığına kapı aralanmıştır.¹⁶

Siyonizmin kurucusu olarak Theodor Herzl kabul edilir. Onun bir Yahudi devleti kurma fikrine sahip olmasında iki hususun etkili olduğu belirtilir. Bunlardan ilki zaten var olan antisemitizmdir. İkincisi ise Fransız ordusunda Yüzbaşı olan Yahudi Alfred Dreyfus'un haksız şekilde casusluk suçlamasıyla mahkum edilmesi olayıdır. Theodor Herzl, 1896 yılında yazdığı *"The Jewish State"* adlı kitabında *"Harika bir Yahudi kuşağının var olacağına inanıyorum. Makkabiler tekrar yükselecek. Açılış sözlerimi bir kez daha tekrarlayayım: Bir devlet isteyen Yahudiler buna sahip olacaklar. En sonunda özgür topraklar olarak kendi topraklarımızda yaşayacak ve kendi evlerimizde huzur içinde öleceğiz. Ve orada kendi refahımız için başarmaya çalıştığımız her şey insanlığın iyiliği için güçlü ve faydalı bir şekilde tepki verecektir"*¹⁷ diyerek bir Yahudi devleti kurulmasına açık şekilde işaret etmiştir. Sözlerinde çarpıcı olan ise *"kendi topraklarımızda yaşayacağız"* ifadesindeki Filistin bölgesinin Yahudilere ait olduğu imasıdır. Theodor Herzl, İsviçre'nin Basel kentinde düzenlenen ilk Siyonist kongrede yaptığı konuşmada Yahudi devleti kurma emelini söylediği şu sözleriyle daha açık etmiştir: *"Ben bugün İsrail Devleti'ni kurdum. Bunu bugün yüksek sesle söylersem evrensel kahkahalarla karşılaşacağım. Belki beş yıl içinde, kesinlikle elli yılda herkes bunu böyle*

¹⁴ Hanan Eshel, "The Bar Kochba Revolt, 132-135", *The Cambridge History of Judaism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 4/106-123.

¹⁵ Jean-Christophe Attias vd., *Paylaşılmayan kutsal topraklar ve İsrail=İsraël, la terre et le sacré* (İstanbul: İletişim, 2012), 156.

¹⁶ Alan R Taylor - Mesut Kardeşhan, *İsrail'in doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 14.

¹⁷ Theodor Herzl - Sylvie D'Avigdor, *The Jewish State* (New York: Dover Publications, 1989), 42.

kabul edecektir.”¹⁸ İsrail’in 1848’de kurulması düşünüldüğünde Herzl’in bu sözlerindeki öngörüsünün oldukça isabetli olduğu görülür.

Basel’de düzenlenen Siyonizm kongresinde Yahudi devletinin nerede kurulacağı konusu tartışılmış ancak Tanrı’nın vaat ettiği Filistin bölgesinde kurulması fikri ağır basmıştır. Nitekim Siyonizmin arkasına sığındığı teolojik temellerden biri bu vaat edilmiş topraklar inancı olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulduğu 1939 yılında İngiltere Arapları karşılığında almamak için, Filistin’e Yahudi göçünü sınırlayan *Beyaz Bildiri*’sine karşı Filistin’deki Yahudi gençlerin ellerinde taşıdıkları pankartlarda “*Biz bu toprak üzerindeki hakkımızı İngiliz mandasından değil, Tevrat’tan alıyoruz*” ifadesini taşıyarak İsrail’in kurulmasındaki önemli etkenlerden birinin bu teolojik vaat olduğunu göstermiştir.¹⁹

Siyonizmin kurmayı hedeflediği Yahudi devletinin toprakları Filistin bölgesidir ve bu süreçte Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındadır. Bu nedenle Theodor Herzl 1902’de dönemin Osmanlı padişahu II. Abdülhamit’i ziyaret ederek Filistin topraklarına iç özerklik verilmesi durumunda, Osmanlı’nın borçlarının taraflarınca ödenmesi vaadinde bulunmuştur. Ancak Abdülhamit bu öneriyi reddetmiştir.²⁰

Siyonizm Filistin bölgesine Yahudi göçünü hızlandırarak 1865 yılında 13.000 olan Yahudi nüfusunu 1895’te 50.000 civarına çıkarmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere mandasına geçen Filistin bölgesine Balfour Deklarasyonu ile göçler hızlanmıştır. II. Dünya Savaşı’nda Avrupa’da yaşanan Yahudi kıyımının da etkisiyle Filistin’deki Yahudi nüfusu 800.000’i geçerek bölge nüfusunun %32’sini oluşturmuştur.²¹

Balfour Deklarasyonu’nun katkısıyla bir devlet kurma hazırlıkları aşamasındaki nüfus yoğunluğu Siyonizmin hedeflediği orana yaklaşmıştır. İngiltere mandasındaki Filistin’de Arap-Yahudi halkları arasında artan şiddet olayları İngiltere’nin sorunu BM’ye taşımaya neden olmuştur. Böylece Hollanda, İsveç, Çekoslovakya, Yugoslavya, Kanada, Avustralya, Hindistan, İran, Peru, Guatemala ve Uruguay’dan oluşan BM Özel Filistin Komitesi oluşturulmuştur. 1947 yılında komitenin sunduğu raporda, İngiltere’nin mandasının sona erdirilmesi ve Filistin’in Arap ve Yahudiler arasında bölünmesi talebinde bulunulmuştur. Yapılan oylama sonucunda 13’e karşı 33

¹⁸ Shlomo Avineri - Haim Watzman, *Herzl’s Vision* (New York: BlueBridge, 2004), 141.

¹⁹ Attias vd., *Paylaşılmasın kutsal topraklar ve İsrail=İsrail, la terre et le sacré*, 19.

²⁰ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, 1948-1988* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 20.

²¹ Türküya Ataöv, *Filistin, Siyonizm ve Kudüs Sorunu*, 1. Bs (İstanbul: İleri, 2019), 20.

oyla kabul edilmiştir.²² 29 Kasım 1947 BM Genel Kurulunun 181 sayılı kararıyla Filistin'in taksimi kabul edilmiş, Kudüs uluslararası statü kazanarak Filistin bölünmüştür. Bu karar sonucunda bölgeyi terk edeceğini duyuran İngiltere ayrılmadan 14 Mayıs 1948'de İsrail'in resmen kurulduğu ilan edilmiştir.²³ Böylece vaat edilmiş topraklarda bir Yahudi devleti kurulmuştur. Ancak, bu toprakların ve Beytü'l Makdis'in bulunduğu alanın tamamını kuşatan bir devlet özelliği taşımamaktadır. Bu nedenle, aslında Mesih'in gelecek kuracağı Tanrı'nın Krallığı özelliğini de taşımamaktadır. Ancak Siyonist hedefler de bu dini, yani Kudüs'te kutsal mabedin yeniden inşa edildiği Tanrı'nın Krallığı'nı önemseydiğini söylemek zordur. Bu nedenle bu çalışmalar ve kurulan devlet Mesih'in gelişini hızlandırmak anlamında yorumlanmıştır.

II. Hasidik Yahudilik ve Vaat Edilmiş Topraklar Fikri

Hasid kavramı İbranice "sevgi, iyilik" anlamında İbranice "Hesed" kavramından türemiştir. İbranice "dindarlar" anlamında dini ve ahlaki emirlere uymada azami dikkat gösterenler anlamında Rabbinik kaynaklarda kullanılmıştır. Hasidizm için Rabbinik kaynaklarda başka tanımlar da yapılmıştır. Bu Hasidizm terimi ile ilgili fikir birliği olmadığını göstermektedir.²⁴ Hasidizm, geleneğin takipçisi olduğu yönünde Ultra Ortodoks ile bağdaştırılması yanında müstakil bir inanç olarak da tanımlanmıştır. Ancak getirdiği yenilikler ile reformist olarak nitelendirilebilecek Hasidizm, gerçekte soyut ve anlamlandırması zor olan mistik düşünceleri halkın anlayacağı biçimde sunabilmiştir.²⁵

Hasidizm genel görüşün aksine XVIII. yüzyılda yoktan var edilen bir hareket değildir. Hareketin kökenleri M.Ö. II. yüzyılda Helenleştirme politikasına karşı çıkılmasına kadar götürülmektedir. XII. ve XIII. yüzyılda bu hareketin, Almanya'da haham Yahuda Hasid önderliğinde mistik ve münzevi bir grup olan Hasidei Aşkenaz olduğu ileri sürülmektedir. XVI. yüzyılda İsrail'de katı münzevi ve mistik uygulamalara bağlı kalarak "kutsal dernekler" kuran Isaac Luria ve Moses Cordovero gibi kabalistik düşünürler, Hasidizmin devam ettiricisi kabul edilmişlerdir. Bilinen asıl düzenli Hasidi hareket ise XVIII. yüzyılda kurulmuştur. Bu hareketin tüm dönemlerinde Kabala ortak payda olmuştur. Kabala Yahudi mistisizminin ana biçimidir ve ilk yüz yıllardan günümüze kadar sürekli gelişen bir dizi metin içerir. Kabala Tanrı'nın ve dünyanın kökeni, doğası hakkında fikirler sunmaktadır. Çilecilik Kabalada

²² Ayşe Tekdal Fildiş, "Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı Ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (01 Mart 2012): 342-343.

²³ M. Lütfullah Karaman, "Filistin", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/96.

²⁴ *Encyclopaedia Hebraica*, "Hasidim", *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 8/390.

²⁵ Ali Osman Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 2. Bs (Ankara: Eskiye Yayınları, 2016), 49.

bağlayıcı bir faktördür. Kabala M.Ö. II. yüzyıldan M.S. XVIII. yüzyıla kadar Hasidi düşüncede etkili olmuştur.²⁶

XVIII. yüzyılda Hasidizmin ortaya çıkmasında ekonomik dengesizlik, sosyal sorunlar, laik yönetimin dini göz ardı etmesi, Tevrat öğreniminin gerilemesi ve Mesihsel hareketler gibi faktörler etkili olmuş ve hareketin hızla gelişmesine neden olmuştur.²⁷

Hasidizm Polonya'da ortaya çıkmış bir harekettir. XI. yüzyıldan itibaren Polonya Yahudiler için güvenli bir liman olmuştur. Polonya'ya yerleşen Yahudiler ticaret merkezlerinde konumlanmış ve ticari alanda etkili olmuşlardır. Bunun yanı sıra burada Yahudilere Talmud esaslı özerk bir statü verilmiştir. Ancak sahip olunan refah Yahudi otoritelerce ağır vergiye bağlanan Yahudi halkı için ekonomik çöküntüye sebep olmuş ve refah dönemi sona ermiştir. Bu yüzden Rabbinik Yahudiliğe olan güven azalmıştır. Bu dönemde yaşanan kayırmacılık tavan yapmış, nüfuzlu kişiler hak etmeden Rabbinik makamlarda yer almıştır. İşte bu ortamda mistik hareketin ortaya çıkması ve yayılma ortamı bulması kaçınılmaz olmuştur.²⁸

XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Yahudi cemaatinin maruz kaldığı zulümden dolayı Yahudi halkı Hasidizm ile bireysel kurtuluş yolunu aramıştır. İşte bu durumda İsrail ben Eliezer olarak bilinen Baal Shem Tov bu hareketin yeni şeklinin lideri olmuştur. Baal Shem Tov, 1700'de Polonya'da doğmuştur. 1730'lu yıllarda karısı ile birlikte Karpat dağlarına yolculuk yapmıştır. Mezibozh'a giden Tov burada çeşitli mucizeler göstererek müritlerine kabalistik eğitimi vermiştir. 1760 yılında vefat eden Tov ardından hatırı sayılır bir öğrenci kitlesi bırakmıştır. Ölümünden sonra yerine Dov Bear geçerek Hasidizmin yeni lideri olmuştur. Bundan sonra hareket Ukrayna ve Litvanya'da hızlı bir yayılma göstermiştir. Hasidizmin büyümesi Rabbinik otoriteler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Rabbinik otoriteler, Hasidizmi Tevrat'ın emirlerini yerine getirmede esneklik, Tevrat'ı incelemede gevşeklik ve aşırı dua konularında fazlasıyla suçlamışlardır.²⁹ Ancak XVIII. yüzyılda Doğu Avrupa Yahudileri arasında gelişen bu hareket, dinsel uygulama kavramlarına meydan okuyarak haham otoriteleri arasında şiddetli tartışmalar

²⁶ Eva van Loenen, "A Fresh Perspective on the History of Hasidic Judaism", *New Horizons* 20 (ts.), 2-3.

²⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 24.

²⁸ Hatice Gültekin Arslan, "Mistik Bir Hareket Olarak Hasidizm'in Doğuşu Üzerine", *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, (2013), 897-898.

²⁹ Dan Cohn-Sherbok, *Judaism: History Belief and Practice*. (New York; Florence: Routledge Taylor & Francis Group [distributor, 2003], 233.

yaratmıştır. 1830'lu yıllarda bölgedeki Yahudi nüfusunun neredeyse yarısı Hasidi olmuştur.³⁰

Hasidi fikirlerin tümüyle modern döneme ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü temelde Orta Çağ'dan itibaren Tevrat'ın bir parçası olarak mistik kitap ve doktrinlerden yararlanılmıştır.³¹ Hasidizm tarihte Yahudi hareketlerinin farklılıklarını belirleyen temel kutsal metinlerin hemen hepsini, yani Tanah, Talmud, Zohar ve Kabala'yı halkın anlayabileceği şekilde yorumlamış ve duaya yüklediği yeni anlam ve pratikle halkın geneline inmeyi başarmıştır. Hasidizm anlayışında kişinin *tsadiki*³² takip ederek Tanrı'ya ulaşılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Hasidizmin *devekut*³³ anlayışına göre kişinin yaptığı her eylemde Tanrı'yı düşünerek ibadet etmesi fikriyle birey, toplum ve Tanrı bütünlüğü sağlanmıştır. Ancak Hasidiler uyguladıkları farklı dua ritüeli ve *tsadik* anlayışından dolayı putperestlikle suçlanmışlardır. Hasidizmi geleneksel Yahudilikten ayıran özelliklerinden birisi de Tevrat çalışmaktan ziyade coşkulu dua ile Tanrıya ulaşılacağı fikridir.³⁴ Bu fikir ilk açık ifadesini Hasidizmin kurucusu Baal Shem Tov'da ortaya koymuştur. O, çileci, eziyet ve acı yerine coşkulu dua yapmayı tavsiye etmiştir. Orucu Tanrı'dan uzaklaşma nedeni olarak görmüştür. Tanrı'nın her zaman ve her yerde kişinin yanında olduğu fikrini bireyin sürekli hatırlaması gereken bir düstur haline getirmiştir.³⁵

Hasidizmin yemek, cinsel ilişki gibi sıradan eylemleri *devekut* ruhu içerisinde yaparak özel ibadetlere dönüştürmeleri dönemin dindarları tarafından tepki çekmiştir. Genellikle ibadetlerde küçük dua gruplarıyla İbranice dilini kullanmaları ve dua esnasında ileri-geri bedenlerini sallamaları ayırt edici somut özellikleri olmuştur. Tanrı hakkında farkındalıklar oluşturmayı hedefleyen Hasidiler, eğlenceli toplantılarda bolca şarap içme ve bir çember oluşturup coşkuyla kol kola dans etme eylemlerini de ritüele dönüştürmüşlerdir.³⁶

Hasidizm ortaya çıktığı XVIII. yüzyıldan günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmış nadir hareketlerdendir. Ancak bazı dönemler kırılmalar

³⁰ Hilary L. Rubinstein vd., *The Jews in the Modern World: A History since 1750* (London : New York: Arnold ; Oxford University Press, 2002), 56.

³¹ Jacob Neusner - Alan J Avery-Peck, *The Routledge Dictionary of Judaism* (New York; London: Routledge : Taylor & Francis Group, 2004), 53.

³² "Tsadik, birey ve cemaat ile Tanrı arasında Tanrısal olumluluğu taşıyan bir aracıdır." Bkz.: Yusuf Besalel, "Tsadik", *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 3: S - Z* (İstanbul: Gözlem, 2001), 3/746.

³³ Yusuf Besalel, "Devekut", *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 1: A - J* (İstanbul: Gözlem, 2001), 1/139.

³⁴ Yusuf Besalel, "Hasidizm", *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 1: A - J* (İstanbul: Gözlem, 2001), 1: 201-202.

³⁵ Ebru Metli, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 33-34.

³⁶ Rubinstein vd., *The Jews in the Modern World: A History since 1750*, 58.

yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Avusturya ve Romanya'nın parçalanması Hasidizmin güç kaybetmesine sebep olmuştur. Sosyalizm ve Siyonizm etkisi ile Hasidik gençler arasında kırılmalar yaşanmış, Hasidizm güç kaybetmiştir. Ancak 1950'li yıllardan sonra Hasidik grupların başına geçen karizmatik liderler hareketlerde hızlı toparlama sağlamıştır. 1960-1970 yıllarında Hasidizm etkinliğinin altın dönemini yaşamıştır. Ancak 1980'den sonra Hasidizm duraklama dönemine girmiş, yerini Kabalacılığa bırakmıştır.³⁷

Günümüzde Hasidik Yahudilik gelişmekte olup birçok ülkede müntesibi bulunmaktadır. Yüksek doğum oranları, asimilasyona karşı dirençleri ve diğer Yahudilere ulaşma programları Holokost'taki ana destek üslerinin yok edilmesinden bu yana önemli ölçüde büyümüşlerdir. Erken modern dönem seleflerinin yaptığı gibi erkekler uzun siyah palto, siyah kürk şapka ve gür sakalları ile ayırt edilirken, Hasidik kadınlar mütevazi kıyafetler giyerler. Ayrıca Hasidik kadınlar evlendikten sonra başlarını bere, şapka veya perukla örterler.³⁸

Hasidizm kendi içinde bölünmeler yaşamış, Bobova, Babad, Satmar gibi Hasidik gruplar oluşmuştur. Ancak bunlardan öne çıkan Habad ve Satmar hareketleri olmuştur.³⁹ Habad "bilge, bilgi, anlayış" anlamına gelmektedir. Shneur Zalman tarafından Tevrat'ı yaygınlaştırmak ve dini eğitim vermek amacıyla kurulmuştur. Etkin olduğu Almanya'da artan Yahudi düşmanlığı sonucu ABD'ye taşınmıştır.⁴⁰ Satmar Yahudilik ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'ye göç eden Hasidik Yahudi Joel Teitelbaum önderliğinde kurulmuştur. Seküler yaşamı reddeden, muhafazakar bir hareket olan Satmar, büyük oranda ABD'nin Brooklyn bölgesinde konumlanmıştır.⁴¹

Moses ben Maimon tarafından tespit edilen iman esaslarını kabul eden ve Tanah'a önem atfeden Hasidizm, vaat edilmiş toprak ahdinin gerçekleşeceğini ümitle beklemektedir. Hareket Fırat ve Nil nehirleri arasındaki bölgeyi kapsayan Kenan bölgesinin Tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğini ve atalarının bu topraklarda kurduğu hakimiyetin kesintiye uğramasının gelecek Mesih sayesinde tekrar başlayacağı idealini canlı tutmaktadır. "Lut Avram'dan ayrıldıktan sonra, Rab Avram'a, "Bulunduğun yerden kuzeye, güneye, doğuya, batıya

³⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 52-58.

³⁸ Rubinstein vd., *The Jews in the Modern World: A History since 1750*, 56.

³⁹ Sema Çiğdem İnce, *Günümüz İsrail Mezhepleri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 60.

⁴⁰ Yusuf Besalel, "Habad", *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 1: A - J* (İstanbul: Gözlem, 2001), 1/194.

⁴¹ Efraim Orni, "Kiryas Joel", *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 12/191.

dikkatle bak dedi. Gördüğün bütün toprakları sonsuza dek sana ve soyuna vereceğim"⁴² ve "İbrahim'e İshak'a verdiğim toprakları sana verecek, senden sonra da soyuna başılayacağım"⁴³ diyerek vaat ettiği topraklar üzerinde egemen olmayı Hasidik Yahudiler özlemle beklemektedir. Ancak Hasidizm vaat edilmiş topraklarda kurulacak bir Yahudi Devleti'nin insan eliyle olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü sahip olunan Mesih inancı gereği Davut soyundan gelecek Mesih'in vaat edilmiş topraklarda Yahudi egemenliğini kurarak Yahudileri bu bölgede toplayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Siyonizmin giriştiği devlet kurma girişimlerinin küfür olduğunu ve Yahudilerin acı çekmesine sebep olacağını belirtmektedirler. Hatta II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Holokost'un bu girişimin Tanrısal kabulün dışında olduğundan hak edilmiş olduğu fikrini paylaşanlar olmuştur.⁴⁴

Öncelikli olarak Siyonizmin kuruluşu ve Filistin bölgesinde bir devlet kurma hedefi sürecinde Ortodoks Yahudiler ve Ultra-Ortodokslar arasında kabul edilen Hasidiler Siyonistleri ateistlerle ve aydınlanma hareketi Haskala taraftarlarıyla bir tutmuşlardır. Bunun temel nedeni vaat edilmiş topraklara dönüşün ilahi planın bir parçası⁴⁵ olarak görülmesidir. Bunun anlamı Siyonistlerin girişimleri gerçek bir Tanrı devletini, yani Tanrı'nın Krallığı'nı değil laik bir devlet kurmayı hedefliyordu. Bu nedenle de Ortodoks Yahudi hareketlerine göre İsrail devleti tanrısal plan doğrultusunda kurulmuş bir devlet değildir.

Vaat edilmiş topraklarda Mesih'in gelişile kurulacak Tanrı Krallığı ve mabedin yeniden inşası inancını taşıyan Ortodoks Yahudiler arasında Satmar Hasidileri Siyonizme karşı aşırı muhalefetini İsrail devleti kurulduktan sonra da devam ettirmiştir. Hatta, İsrail devletinin kurulması Satmar'ın ve diğer Ultra-Ortodoks grupların düşmanlığını artırmıştır. Onlara göre Siyonistlerin 1948'de İsrail devletini kurlmaları laik bir eylem, yani Tanrı eliyle kurulmuş bir krallık değildir. Bu nedenle Mesih'in kurtarıcılığı bu eylemde gerçekleşmediği gibi Yahudilerin kurtuluşunu da geciktirmiştir. Çünkü Tanrı ile İsrail halkı arasındaki ahitleşmeye aykırıdır ve onu ihlal etmiştir. Eleştiriler Siyonizm hareketi ve bu hareketin doğurduğu İsrail devletini dine uygun olmadığı yönünde derinleştirilmiştir. Satmar Hasidi hareketinin kurucusu ve ilk büyük rebbesi olan Joel Teitelbaum İsrail yönetimini dini inancı zayıflatmak ve halkı dinsizleştirmekle suçlarken kadınların askere alınması, sosyal hayatta cinsiyet

⁴² Yar.13:14-15.

⁴³ Yar.35:11.

⁴⁴ Şule İsmihan Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal Ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren)* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017), 177.

⁴⁵ Johnson - Orman, *Yahudi tarihi*, 402-403 Ayrıca bkz. ; Metli, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, 69.

ayrımı gözetilmemesi, tarihi kutsal yerlerin tahrip edilmesi, laik okulların kurulması ve Şabat'ın ihlali gibi gerekçeleri ileri sürmüştür.⁴⁶

Hasidi hareket yeni bir yorum getirirken aslında geleneksel kabulleri de terk etmemiştir. Bu nedenle Tanrı'nın seçilmiş halkının kendisiyle yapmış olduğu ahite sadık kalarak Tanrı'nın göndermiş olduğu Mesih vasıtasıyla vaat edilmiş topraklarda kurulmuş Tanrı Krallığı'nda yeniden inşa edilmiş tek ve kutsal mabet etrafında bir yaşam, yani kurtuluş ümidini ve inancını korumuştur. Bu, kurtuluşun doğal yoludur ve Siyonizm ve kurduğu devlet İsrail inanç ve biçim açısından yanlıştır. Bu nedenle de aslında kurtuluşu geleceğe sürüklemektedir. Bu durum Hasidilerde sistematik bir İsrail karşıtlığı doğurmuştur.

III. Hasidik Yahudilikte İsrail Karşıtlığı

İsrail devletinin kurulmasının teolojik sebepleri arkasında durarak bunu meşrulaştırmayı hedefleyen Siyonizm Mesih inancını da kullanmıştır. Çok uzun dönemler boyunca Mesih'in gelmesini bekleyen Yahudiler yaşadıkları sıkıntıları Mesih'in gelmesinin işareti olarak görmüşlerdir. Ancak Siyonizm hareketi temelde dini inançlardan uzak idareciler tarafından yönetildiği halde, taraftar toplamayı dini argümanları kullanarak başarmıştır. Bazı Rabbiler kurulacak bir Yahudi devletinin Mesih'in geleceğini hızlandıracağını belirtmişlerdir. Ancak kurulan İsrail devletinin meşruiyetini kabul etmeyen fundamentalist Yahudi hareketleri arasında Hasidik Yahudilik de olmuştur. Çünkü Hasidi hareket, kurulacak bir devletin ancak Davut soyundan gelecek Mesih sayesinde olabileceğini ifade ederek, bunun dışında kurulacak bir İsrail devletinin küfür sayılacağını belirtmiştir.

Mesih beklentisi özünde teolojik bir inanç olmakla beraber psiko-sosyal bir olgudur da. Bu noktada Mesih, birçok toplumda yaşanan zor durumda gelmesi ümit edilen kurtarıcı rolünde yer alır. Yahudilikte de bu inanç Beytü'l Makdis'in yıkılarak Yahudilerin kutsal topraklardan sürülmesi sonrasında oradan uzak yaşam anlamına gelen diasporada vaat edilmiş toprakların özlemiyle oluşmuştur. Bu inanca göre; Davut soyundan gelecek bir kurtarıcı, yani Mesih, Yahudi halkını vaat edilmiş topraklarda toplayarak büyük İsrail krallığını kuracaktır.⁴⁷

⁴⁶ Metli, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, 72.

⁴⁷ Mustafa Selim Yılmaz, "An Overview of the Adventure of Meaning of Concept of Messiah within the Covenant Tradition", *ULUM Dini Tetkikler Dergisi* 1/1 (31 Temmuz 2018), 86-87.

Mesih kavramı Aramice “*Meshiha*”, İbranice “*ha-mashi’ah*” kavramı ile karşılık bulmaktadır.⁴⁸ “*El ile ovalama*”, “*su ile temizlik*” anlamına gelen Mesih kavramı kral ya da hahamların kohen tarafından yağlanması işlemine denir.⁴⁹ Mesih kavramı Yahudilikte başta bir kurtarıcı olarak değil mesh edilmiş kral ve haham için kullanılan bir terimdir. İsrail krallığının bölünmesi ve Yahudi yaşamında merkezi öneme sahip Süleyman Mabedi’nin iki defa yıkılmasıyla kurtarıcı anlamı kazanmıştır.⁵⁰

Moses ben Maimon tarafından oluşturulan inanç esaslarının on ikincisi olan “*Tanrı Mesih’i gönderecektir. Geç kalsa dahi beklerim.*” şeklindeki inancı Hasidi hareketi benimsemiştir ve bugün Mesih’in gelmesini beklemektedirler.⁵¹ Nitekim Hasidi hareketin oluşum safhasında Mesihsel hareketlerin de etkisi olmuştur. Jacob Joseph Frank ve Sabatay Sevi’nin Mesih oldukları iddiasında bulunmaları ve yarattıkları hayal kırıklığı Hasidizmin taraftar bulmasında da etkili olmuştur.⁵²

Yahudi devletinin kurulmasına karşı olan Hasidik Yahudiliğin aksine Mesihçi Yahudi rabbilerden bazıları bağımsız bir Yahudi devleti fikrini savunmuş ve destek vermişlerdir. Judah Bibas, Judah Ben Solomon Hai Alkalai, Zvi Hirch Kalischer gibi rabbiler bu fikrin önde gelen savunucuları olmuşlardır. Judah Bibas Filistin’e göç ederek bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasının Mesih’in geleceğini hızlandıracağını belirtmiştir. Yine Sırbistan rabbisi Judah Ben Solomon Hai Alkalai aynı düşüncüyü paylaşarak Mesih’in mucizevi bir şekilde gelmeyeceği, ancak kurulacak bir Yahudi devletinin bunun ilk adımı olup Mesih’in gelmesini sağlayacağını ifade etmiştir. Doğu Avrupa rabbileri Filistin’de Yahudi egemenliğini sağlayıp tarımsal faaliyette bulunmanın önemini vurgulamışlardır. Ancak bu Mesihçi rabbilerin düşüncelerini Hasidik Yahudilik paylaşmamış, hatta İsrail’in kurulmasına karşı çıkmıştır.⁵³

Hasidizm hareketinin Eretz İsrail (İsrail Toprağı) ile buluşması Siyonizmin resmi kuruluşundan çok önce 1777 yılında olmuştur. Polonya Yahudilerinin dağılma sürecine girdiği bu dönemde Hasidik Yahudiler de baskı altında kalmışlar ve hareketin üyelerinden Filistin’e göçler başlamıştır. Filistin’e göç nedeni ata toprağı olması ve özgür yaşama isteğidir. Doğu Avrupa’dan göç

⁴⁸ Harold Louis Ginsberg, “Messiah”, *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 14/110.

⁴⁹ Yılmaz, “An Overview of the Adventure of Meaning of Concept of Messiah within the Covenant Tradition”, 86-87.

⁵⁰ Gürkan, *Yahudilik*, 214-216.

⁵¹ Jacques Waardenburg, “Mesih”, *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/306.

⁵² Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 24.

⁵³ Şule İsmihan Türem, “Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancı Ve Dini Önderlerin Siyonizm’e Etkileri”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/1 (29 Mart 2019), 30-32.

eden Hasidik Yahudiler Siyonizmin kuruluşunda etkili olmuşlardır. Ancak Siyonizme sadece Yahudi savunması anlamında destek sağlamışlardır. Siyonizm İsrail devleti kurma hedefine yönelince Hasidik öncüler bunun sadece Mesih sayesinde olacağı gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.⁵⁴

Rus Çarı II. Aleksandr'ın öldürülmesi sonucu artan Yahudi kıyımı Filistin'e göçlerin hızlanmasına neden olmuştur. Filistin'e göç eden Yahudiler Hovevei Siyon (Siyon Severler) hareketini kurarak Filistin'e göçleri teşvik etmiştir. Kudüs'te bulunan Siyon Dağı'ndan ismini alan Siyonizmin ortaya çıkması Avrupa'da yaşanan özgür ortamın Yahudi halkının kendi egemenliklerini oluşturma noktasında düşünmesini sağlamış, Süleyman Mabedi'nin yıkılışından sonra uzun süre Mesih beklentisi içinde olan Yahudiler politik hareket Siyonizmi kurmuşlardır.⁵⁵ Örgütlü Siyonizmin kurulmasında Doğu Avrupa'da artan antisemitik olaylar ve 1894 yılında Fransa'da yaşanan Dreyfus olayı etkili olmuştur. Bu olaylar üzerine Macar asıllı Theodor Herzl Siyonizmi kurmuştur. Siyonizm, uzun dönem sosyal, siyasi, askeri ve ekonomik etkinlikler sonucunda 1948'de İsrail devletini kurmayı başarmıştır.⁵⁶

Hasidizm örgütlü Siyonizmin kurulması öncesinde Mesih'in gelmesini hızlandırma fikrine sahip olmasına, bunun için tarımsal faaliyette bulunmasına rağmen siyasi Siyonist fikirlere karşı çıkmışlardır. Siyonizmi dini değerler açısından değerlendiren rabbiler siyasi Siyonizm ve onun laik değerleri benimsemesinden rahatsız olmuşlardır. Aslında Ultra-Ortodoks grubundaki Hasidik Yahudiler anti-siyonist kanatta yer alarak İsrail'in kurulmasına karşı durmuşlardır. Mizrahi adı altında birleşen Hasidik ve dindar Yahudiler *Dini Siyonizm* grubunda kongrelere katılmışlardır. Ancak Mizrahi'nin Siyonizm yanlısı tavır takınması anti-siyonist Yahudileri harekete geçirmiş ve 1912'de *Agudat İsrail* (İsrail Birliği) hareketini kurmuşlardır.⁵⁷ *Agudat İsrail*, Eretz İsrail'de Mesih öncesi Yahudi ulusunu canlandırma girişimlerine sürekli olarak karşı çıkan gruplar tarafından kurulmuştur. Siyonizm karşıtı olan bu kurum Hasidilerin de içinde bulunduğu Ortodoks Yahudi gruplarıyla aynı fikirde olmuş ve Yahudi yaşamını ve toplumunu yöneten ilkelere, yani Halaka'ya bağlı kalmıştır. Bu hareket, İsrail devletinin kuruluşunu dağılmış bir alayın komutanının açık izni olmadan kimliğini alma ve bayrağını göndere çekme girişimi olarak değerlendirmiştir. Siyonizmde öne çıkan İbrani kültüründeki laik unsurlar *Agudat İsrail* temsilcilerinin Siyonizme karşı

⁵⁴ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 168.

⁵⁵ Taylor - Karaşahan, *İsrail'in doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, 1-15.

⁵⁶ M. Lütfullah Karaman, "Siyonizm", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/332.

⁵⁷ Türem, "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancı Ve Dini Önderlerin Siyonizm'e Etkileri", 32.

durmalarında etkili olmuştur. Hasidizm, Siyonizmin gençlik üzerindeki etkisini ve onun diasporada var olmaya yönelik olumsuz görüşünü dini ve toplumsal manada yıkıcı görmüştür. Bu nedenle *Agudat İsrail* ulusal birlik temelinde Siyonist hareket içinde dindar Yahudilerle dindar olmayan Yahudilerin işbirliğine karşı çıkarak Filistin’de seküler bir Yahudi toplumunun yaratılmasına direnmişlerdir. Hasidizmin içinde olduğu *Agudat İsrail* hareketi, Eretz İsrail’deki modern yerleşim yerlerinde kademeli şekillenen ve Siyonist eğitim ve kültür faaliyetleri tarafından propaganda edilen yaşam tarzının ve kültürünün tek gerçek Yahudi tarzını altüst ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁸ *Agudat İsrail*, İsrail’in kurulmasından sonra siyasi parti olarak ulusal ve belediye meclislerinde temsil edilmiştir. Kamusal alanda Halaka’nın gözetilmesi için mücadele etmiştir. 1953 yılındaki zorunlu eğitim yasası altında kendi okullarını kurmuşlardır. Ayrıca Tevrat çalışmasını sürdüren kadın ve erkeklerin zorunlu askerlikten muaf tutulmasını sağlamışlardır.⁵⁹

Hasidik Yahudi hareketi içerisinde yer alan cemaatler bazı hususlarda diğer Ultra-Ortodoks hareketlerden farklı niteliklere ve davranış modeline sahiptirler. Hasidik *rebbe*ler⁶⁰ arasında İsrail devletinin tanınması ile ilgili bölünmeler vardır. Hasidik grupların hepsi Eretz İsrail’e Tanrı’nın vaadi olması dolayısıyla saygı duymaktadır. Günde üç defa Siyon ve Kudüs’e dönüş için dua ederler. İsrail’e karşı tüm Hasidik gruplar karşı olmakla birlikte en radikal tutumu Satmar Hasidilik hareketi sergilemektedir. Satmar Hasidiler, İsrail’in Siyonizm tarafından kurulması ve yönetiminin seküler anlayışı benimsemesi dolayısıyla İsrail’i tanımamaktadırlar. Bu duruşlarını fiili olarak İsrail’de seçimleri boykot ederek, aktif çalışma hayatından uzak durarak, seküler eğitime karşı çıkarak ve askerlik görevini yerine getirmeyerek sergilerler. Diğer etkili Hasidi hareketi olan Habad Hasidiler ise daha ılımlı tavır takınmaktadırlar. 1967 İsrail-Arap savaşında Satmar hareketinden farklı olarak İsrail’in kazanmış olduğu toprakların terk edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak seküler eğitim ve askerlik görevini kabul etmeyip İsrail’in meşruiyetinin ancak Mesih’in kurmasıyla mümkün olacağını belirtmektedirler.⁶¹ Diğer bir Hasidi hareket Lubaviç Hasidiliktir ve bunlar laik

⁵⁸ Menachem Friedman, “Agudat Israel”, *Encyclopaedia Judaica* (Jarusalem: Keter Publishing House, 2007), 1/505.

⁵⁹ Friedman, “Agudat Israel”, 1/506.

⁶⁰ Saddik olarak da adlandırılan rebbe kavramı Hasidik ustalar için kullanılmaktadır. Cemaat üyelerinin ruhani akıl hocası ve rehberi olarak işlev gören, dularının Tanrı ile insan arasında etkili bir aracı olarak görülen kutsal kişiler için kullanılmaktadır. Bakınız: Neusner - Avery-Peck, *The Routledge Dictionary of Judaism*, 128-129.

⁶¹ Janet S. -Shalin Belcove, *New World Hasidism: Ethnographic Studies of Hasidic Jews in America* (New York: State University of New York Press, 1995), 262-263.

İsrail devletinin varoluşuna karşı olmakla birlikte onu destekleyip Yeşivalar⁶² için devletten fon kabul etmektedirler.⁶³

Hasidik hareketlerin merkezleri ABD’de olmasına rağmen İsrail’de nüfuz olarak etkilidirler ve ayrı yerleşim yerleri bulunmaktadır. Genel olarak günümüzde İsrail’e karşı ideolojik tutumlarından taviz vermemektedirler. Ancak eleştirilerini daha sessiz ve daha az yapmaktadırlar. İsrail’e karşı bazı noktalarda farklı tutumlardan dolayı Hasidik hareketler arasında etkileşim sınırlıdır.⁶⁴

Vaat edilmiş topraklar ve oradaki yaşam konusunda geleneksel inanç ve kabulleri sürdüren Hasidiler için Siyonizmin kurduğu İsrail devleti dine, kurallara ve en önemlisi kurucusu bakımından Mesih beklentisine uygun değildir. Dolayısıyla doğal bir kuruluş olmadığı için geçersizdir. Bunun anlamı vaat edilmiş topraklarda Tanrı Krallığı’nın kurulmadığı gibi, hiçbir aşamasının da gerçekleşmediği şeklindedir. Başka bir ifadeyle Mesih, kurtarıcı gelmemiştir, onu beklemeye devam etmek gerekir. Bu noktada İsrail karşıtlığı mevcut siyasi emellerle kurulmuş siyasi devlete yöneliktir. Bu devlet, aslında Tanrı Krallığı’nın kuruluş aşamalarından ilkinin bile yerine getirmemiştir. Çünkü vaat edilmiş toprakların tamamı bu devlet sınırları içerisinde değildir. En önemlisi de Kutsal Mabet bugünkü İsrail sınırları içinde değildir. Dolayısıyla bu başarısızlık, yani siyasi faaliyetlerin ulaştığı nokta çok güçlü olacağı beklentisi içerisinde olunan Mesih’in kurduğu bir devlet olamaz. Ancak, siyasi mekanizmalarla gerçekleştirilenlerin hem yetersiz olması ve olması gereken olmaması hem de Mesih’in henüz gelmemiş olması vaat edilmiş topraklarda olup bitenlerin Mesih beklentisi dönemindeki sıradan gelişmeler olarak da değerlendirilmesine açıktır. Bu nedenle İsrail karşıtlığı bu siyasi devlete karşı şiddetli şekilde mücadele etmeyi, yani savaşmayı doğurmamaktadır. Bununla birlikte siyasi manevralarla gerçekleştirilen olayların Mesih’in gelişini geciktireceğine inanmaları, Hasidilerin mücadele ettiklerini, ancak bunu daha sessiz yaptıklarını göstermektedir.

Sonuç

Yahudilikte vaat edilmiş topraklar fikri seçilmişlik, ahitleşme ve Beytü’l Makdis fikriyle bütünlük arzetymekte, bunlar birbirini tamamlamaktadır. Bu, Yahudi kutsal metinlerinin Tanah kısmına dayanmaktadır. Bu fikrin özleme ve Mesih

⁶² Yeşiva geleneksel Yahudi eğitiminin verildiği okullara denir. Bir haham akademisidir. Bakınız: Sara E. Karesh - Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Facts on File, 2006), 562.

⁶³ Metli, *Hasidizm’in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, 74.

⁶⁴ Belcove, *New World Hasidism: Ethnographic Studies of Hasidic Jews in America*, 263.

beklentisine dönüşmesi ise Yahudilerin sürgün edilerek Kudüs'ün tahribi ve kutsal mabedin yıkılışıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle hem İsrail devleti hem de bu devlete karşıtlık diasporanın ürettiği bir çözümdür.

Diaspora, kısaca Tanrı Devleti'nin kurulması fikrini dönüştürerek bunu siyasi manevralarla gerçekleştirme fikrini Batı'daki modernleşme ve sekülerleşme sürecinde üretmiştir. Mesih beklentisine dayanan bu fikre Mesih'i gelmeye zorlama düşüncesiyle meşruluk kazandırılmaya çalışılmış ve bunun için Yahudi dini liderleri ve meselenin dini yönleri kullanılmıştır. Siyonist fikirler ve faaliyetlerle neticede 1948 yılında İsrail devleti ilan edilmiştir. Ancak bu devlet amaç ve hedeflerine ulaşamamış, başarısız olmuştur. Siyonizm ve İsrail bu başarısızlıktan kurtulmak için doğal yollardan olmayan kuruluşu yine doğal yollar olmadan tamamlama temayülündedir. Bu toprakların kendilerine ait olduğu fikri Tanah'a bağlıdır ve onunla desteklenmeye devam etmektedir. Bu, seküler Yahudileri dahi duygusal bağ ve amaca kilitlemektedir.

Geleneksel Yahudi anlayışını sürdüren Hasidizm Halaka'ya bağlı kalan mistik bir hareket olmuştur. Hasidik Yahudiler Tora'da belirtilen vaat edilmiş Kenan topraklarından M.S. 70 yılında Süleyman Mabedi'nin yıkılmasıyla uzaklaşan Yahudi milletin gelecekte Mesih vasıtasıyla vaat edilmiş topraklarda Yahudi egemenliğini tekrar kuracağı inancını korumuştur. Hasidizm hareketinin belirgin özelliği modernizm ve sekülerizm karşıtı olma ve bunu yüksek sesle dillendirmedir. Bu yaklaşım, İsrail karşıtlığının temelini de oluşturmaktadır. Bu karşıtlık, seküler Siyonist faaliyetlerle kurulan İsrail devletinin Tanrısal vaadin dışında Mesih'in müdahalesi olmadan kurulmuş olması fikrine temellenmektedir. Bu nedenle hareket İsrail'in kurulmasını zararlı, hatta yaşanan Holokostu İsrail'i kurma girişiminin bir cezası olarak kabul etmiştir. İsrail'de yaşayanlar da dahil olmak üzere bu karşıtlık Hasidik Yahudileri bir takım fiili davranışlara itmiştir. İsrail'de yaşamalarına rağmen Hasidik Yahudiler Halaka eksenli yaşamlarını ve çocuklarına din temelli eğitim vermeyi sürdürmekle kalmayıp seküler yaşamdan da uzak durmaktadırlar. Geleneksel giyimlerini sürdürürken erkekler uzun siyah palto, kürk şapka ve gür sakallı olup kadınlar mütevazî giyimlidirler ve evli kadınlar başlarını şapka, peruk ya da bereyle örtmektedirler.

Hasidik Yahudilik Mesih'in doğal yollarla gelmesini, vaat edilmiş toprakları ele geçirerek yeniden inşa edilen kutsal mabet etrafında Yahudi dini yaşamını şekillendirmesini, böylece Tanrı'nın Krallığı'nda cennet hayatı sürdürmeyi ümit etmeye devam etmektedir. Bu fikir, İsrail devleti karşıtlığı oluştursa da ona karşı fiili savaş gerçekleştirecek düzeyde değildir. Ancak, bu siyasi oluşumların Mesih'in gelişini geciktireceğine dair fikir İsrail devletinin olumsuz olarak karşılandığını göstermektedir.

Kaynakça / Reference

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad: 2602-3067]

Cilt / Vol: 4,
Sayı/Issue: 2,
2020

- Adam, Baki. "Yahudilik". *Dinler Tarihi El Kitabı*. ed. Baki Adam. 60-129. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Altinel, Tolga Savaş. "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/52 (15 Haziran 2017), 115-138.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, 1948-1988*. İstanbul: Kronik Kitap, 5. Basım, 2019.
- Arslan, Hatice Gültekin. "Mistik Bir Hareket Olarak Hasidizm'in Doğuşu Üzerine". *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, 895-909.
- Ataöv, Türkkaya. *Filistin, Siyonizm ve Kudüs Sorunu*. İstanbul: İleri, 1. Basım, 2019.
- Attias, Jean-Christophe vd. *Paylaşılmayan kutsal topraklar ve İsrail=İsraël, la terre et le sacré*. İstanbul: İletişim, 3. Basım, 2012.
- Avineri, Shlomo - Watzman, Haim. *Herzl's Vision*. New York: BlueBridge, 1. Basım, 2004.
- Ay, Şeyma. "İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri". *History Studies* 3/1 (2011), 1-14.
- Belcove, Janet S. -Shalin. *New World Hasidism: Ethnographic Studies of Hasidic Jews in America*. New York: State University of New York Press, 1995. <http://libgen.rs/book/index.php?md5=A3DD0F8E031171F7F95A3CE0487E177B>
- Besalel, Yusuf. "Devekut". *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 1: A - J*. 1/139. İstanbul: Gözlem, 2001.
- Besalel, Yusuf. "Habad". *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 1: A - J*. 1/194-195. İstanbul: Gözlem, 2001.
- Besalel, Yusuf. "Hasidizm". *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 1: A - J. C. 1*. İstanbul: Gözlem, 2001.
- Besalel, Yusuf. "Tsadik". *Yahudilik ansiklopedisi. Cilt 3: S - Z*. 3/746-747. İstanbul: Gözlem, 2001.
- Bottero, Jean vd. *İnancın En Güzel Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 7. Basım, 2019.
- Cohn-Sherbok, Dan. *Judaism: History Belief and Practice*. New York; Florence: Routledge Taylor & Francis Group [distributor, 1. Basım, 2003. <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780203402511>
- Eshel, Hanan. "The Bar Kochba Revolt, 132-135". *The Cambridge History of Judaism*. 4/105-127. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Fildiş, Ayşe Tekdal. "Birleşmiş Milletler' in Taksim Kararı Ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (01 Mart 2012), 337-348.

- Friedman, Menachem. "Agudat Israel". *Encyclopaedia Judaica*. 1/505-508. Jarusalem: Keter Publishing House, 2007.
- Ginsberg, Harold Louis. "Messiah". *Encyclopaedia Judaica*. 14/110-115. Jarusalem: Keter Publishing House, 2007.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: İsam Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Hebraica, Encyclopaedia. "Hasidim". *Encyclopaedia Judaica*. 8/390-392. Jarusalem: Keter Publishing House, 2007.
- Herlz, Theodor - D'Avigdor, Sylvie. *The Jewish State*. New York: Dover Publications, 1. Basım, 1989.
- Johnson, Paul - Orman, Filiz. *Yahudi tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2000.
- Karaman, M. Lütfullah. "Filistin". *İslam Ansiklopedisi*. 13/89-103. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Karaman, M. Lütfullah. "Siyonizm". *İslam Ansiklopedisi*. 37/329-335. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Karesh, Sara E. - Hurvitz, Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. New York: Facts on File, 1. Basım, 2006.
- Kızıloğlu, Sedat. "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (01 Mart 2012), 35-64.
- Kurt, Ali Osman. *Fundamentalist Yahudiler*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Loenen, Eva van. "A Fresh Perspective on the History of Hasidic Judaism". *New Horizons* 20 (ts.), 1-23.
- Metli, Ebru. *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Neusner, Jacob - Avery-Peck, Alan J. *The Routledge Dictionary of Judaism*. New York; London: Routledge: Taylor & Francis Group, 1. Basım, 2004. <https://ezproxy.aub.edu.lb/login?url=https://www.taylorfrancis.com/books/9781134414864>
- Orni, Efraim. "Kiryas Joel". *Encyclopaedia Judaica*. 12/191-192. Jarusalem: Keter Publishing House, 2007.
- Rubinstein, Hilary L. vd. *The Jews in the Modern World: A History since 1750*. London : New York: Arnold; Oxford University Press, 1. Basım, 2002. <http://libgen.rs/book/index.php?md5=0F2EA7851C0A4082772CB49F5A351D9F>
- Sema Çiğdem İnce. *Günümüz İsrail Mezhepleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Taylor, Alan R - Karaşahan, Mesut. *İsrail'in doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 4. Basım, 2019.

Türem, Şule İsmihan. *Mesih İnançının Yahudi Toplumundaki Sosyal Ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Türem, Şule İsmihan. "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancı Ve Dini Önderlerin Siyonizm'e Etkileri". *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/1 (29 Mart 2019), 28-41.

Waardenburg, Jacques. "Mesih". *İslam Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Yılmaz, Mustafa Selim. "An Overview of the Adventure of Meaning of Concept of Messiah within the Covenant Tradition". *ULUM Dini Tetkikler Dergisi* 1/1 (31 Temmuz 2018), 85-101.

Yiğitoğlu, Mustafa. *Yahudilikte Tanrının Yeri (Semâvî Mâbed)*. İstanbul: İsalet, 2011.

Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.

